

Рашка Йосифова
(Велико Търново)

**КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ВАРИАНТИВНОСТТА
В БЪЛГАРСКАТА
КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ**

Проблемът за вариантността се свързва най-вече със създаването и разvoя на книжовните езици, като тази вариантност се разглежда както в диахронен, така и в синхронен план. Конкуренцията между вариантите (били те фонетични, морфологични, лексикални или синтактични) има отношение към решаването на въпроса за езиковата норма, или по-точно: кои варианти подлежат на кодифициране и кои се "изтласкват" в периферията на книжовния език.

Задача на нашето съобщение е да набележим аспектите, в които се проявява спецификата на вариантността в книжовно-разговорната реч (по-нататък КРР), съпоставена с вариантността в кодифицирания книжовен език (по-нататък ККЕ). Разбирането ни за мястото на КРР в системата на българския национален език¹ позволява да характеризираме текстовете, принадлежащи на КРР, като книжовни и едновременно с това като разговорни. Междинното място на КРР (от една страна – ККЕ, а от друга – интердиалектът и диалектът) и фактът, че тази реч (като една от формите на съществуване на българския език) не е строго изолирана от останалите езикови формации, са основни причини за спецификата на вариантността в КРР.

Езиковото явление вариантност няма еднозначно тълкуване в лингвистичната литература. При изследване на КРР ние се придържаме към едно по-широко разбиране на вариантността, т.е. вариантността се свързва с "едновременното съществуване на паралелни начини на изразяване"² и се открива както в плана на

формата, така и в плана на съдържанието. Освен това езиковите варианти (като конкретна проява на вариантността), от една страна, могат да се проследят на различните равнища на езиковата система (фонетични, морфологични, лексикални, синтактични варианти), а от друга, те могат да се характеризират като тъждествени (напр.: *ще* и *ше*, *невеста* и *невяста*) или като нетъждествени (напр.: в реплика, отправена към жена, се употребява форма *пияничка* вм. *пияница*, за да се изрази позитивна оценка) във функционално отношение.

Вариантността е присъща (макар и в нееднаква степен) и на двете разновидности на книжовния език – ККЕ и КРР. Следователно посочените по-горе особености на вариантите са характерни както за КРР, така и за ККЕ. Наблюденията върху материал от КРР показват не само приликите, но и специфичните различия между книжовно-разговорната вариантност и вариантността в ККЕ.

Спецификата на вариантността в книжовно-разговорната реч намира израз в няколко аспекта:

1. Брой на вариантите, *проявляващи се на различните равнища на езиковата система*, и честота на тяхната употреба. Засилената вариантност в КРР (факт, отбелаязан от езиковедите³) се изразява в следното: първо – наличие на езикови варианти в случаи, когато в ККЕ вариантността е недопустима (напр.: в КРР фонетични варианти са *бели* и *бяли*, *техни* и *тяхни*⁴, морфологични варианти – *фишове* и *фиши*, *Мария* и *Марията* в реплики като *Мария у дома ли е?* и *Марията у дома ли е?*⁵); второ – варианти, присъщи на КРР, са допустими само в устната форма на ККЕ (напр.: фонетичните книжовно-разговорни варианти *бял* и *бел*, *тях* и *тех* са ограничени в устната реализация на ККЕ); трето – фреквентността на съществуващите варианти е засилена в КРР, докато предимно писмената форма на проява при ККЕ е причина за предпочтане на един от кодифицираните варианти.

Посочената отлика между вариантността в КРР и ККЕ е резултат най-вече от факта, че КРР се осъществява при разговорен комуникативен акт, т.е. при неофициално, спонтанно и персонално общуване. От своя страна разговорният комуникативен акт налага на КРР качества, неприсъщи на ККЕ (особено на неговата писмена форма), а именно: ситуативност, контекстуалност, контрастност (т.е. “съжителствуване” на противоположни тенденции – към

икономия и към излишество, към висока степен на стандартизация и към индивидуалност). Ще илюстрираме например как ситуативността (силната зависимост от ситуацията) при КРР позволява създаването на вариантни изреченски структури: при пътуване във влак контрольорът може да се обърне към пътниците в купето по няколко начина – *С непроверени билети има ли?, Непроверени билети?, Непроверени?* Посочените варианти (без да сме изчерпали всички възможни варианти) са функционално тъждествени, а последният синтактичен вариант при друга, различна от описаната ситуация става неразбираем или пък получава нова семантика (срв. семантиката на *Непроверени?* при изпитване на ученици). Контрастността, изразяваша се, от една страна, в стремежа към икономия и от друга, към излишество (или т. нар. синкретизъм и разчлененост⁶), също подпомага създаването на варианти: напр. //Утре ще хода на руска// и //Утре ще хода на руска литература// – вариантите *руска* и *руска литература* отново са функционално тъждествени, като първият вариант е резултат от стремежа към икономия; или //Дай ми това дето се сипва// и //Дай ми чирпака// – появата на варианта *дето се сипва*, паралелно съществуващ с варианта *чирпака*, се налага от стремежа към излишство.

2. Съотношение между тъждествени и нетъждествени във функционално отношение варианти. Вариантите в ККЕ сравнително по-рядко са функционално тъждествени (напр. *проблем* и *проблема*, *молив* и *молив*) и по-често са функционално нетъждествени (можем да си послужим и с термина стилистически значими и да говорим за фонетични, синтактични и т. н. синоними). В КРР съотношението е обратно – повечето варианти са функционално тъждествени, а по-малко от тях са функционално нетъждествени. Например като функционално нетъждествени в КРР (за което е от значение и контекстът) могат да бъдат посочени обикновената и звателната форма при съществителните имена (*Иван* и *Иване*) – обикновената форма е белег за повече официалност в отношенията, а звателната – за по-голяма интимност. Разбира се, по-често двете форми се явяват като функционално тъждествени.

Отбелязаното съотношение между тъждествени и нетъждествени във функционално отношение варианти при двете езикови формации ККЕ и КРР има своето обяснение в характера

на тяхната езикова норма. В ККЕ кодификацията на нормата ограничава конкуренцията между вариантите, което пък от своя страна води до избягване именно на функционално тъждествените варианти. От значение е и фактът, че функционално незначими в КРР варианти (напр. *кво* и *какво*, *щот* и *щото*) при употребата им в някои от стиловете на ККЕ (напр. в публицистичния стил) губят своята функционална тъждественост (вариантите *кво*, *щот* стават стилистично маркирани).

3. Отношение на вариантите към кодификацията. В ККЕ всички варианти, ненарушаващи книжовната норма, подлежат на кодификация, докато в КРР някои от вариантите са кодифицирани, а други – не (напр.: вариантите *това* и *тва*, *милон* и *мил'он* не нарушат нормата на КРР, но са кодифицирани само вариантите *това* и *милион*). Обикновено кодификацията на даден вариант води до “изтласкане” на останалите варианти в периферията на книжовния език (дори и извън него), а по този начин се отнема “възможността за избор и на практика обединяваме изразните възможности на езика”⁷. Следователно, за да си остане вариантността същностна черта на КРР, е необходим внимателен подход към вариантите от страна на езиковеда кодификатор.⁸ Друг е въпросът за ограничаването на некнижовни (интердиалектни, диалектни) от книжовни варианти – въпрос, който може да бъде решен след детайлно проучване на КРР на всички езикови равнища. Освен това устната форма на изява и зависимостта от екстраглавистичните фактори са причина за изменчивостта⁹ на вариантите при КРР. Тази изменчивост също прави невъзможна кодификацията на всички книжовно-разговорни варианти.

В заключение можем да обобщим, че засилената вариантност при книжовно-разговорната реч (в сравнение с кодифицирания книжовен език) е резултат и от “сблъська” между книжовно и разговорно, т.е. част от вариантите на книжовно-разговорната реч са общи с вариантите на кодифицирания книжовен език, а други – с вариантите на некодифицираните формации от разговорен тип (интердиалект и диалект).

ЛИТЕРАТУРА

¹ По-подробно вж. Йосифова, Р. Място на книжовно-разговорната реч в системата на общонародния език. – В: Проблеми на българската разговорна реч, В. Търново, 1991, с. 43–53.

² Горбачевич, К. С. Изменение норм русского литературного языка. Л., 1971, с. 20.

³ Русская разговорная речь. Отг. ред. Е. А. Земская. М., 1973, с. 26–27.

⁴ По-подробно вж. Йосифова, Р., А. Петкова. За една фонетична особеност на книжовно-разговорната реч (рефлекс на ё гласна). – В: Проблеми на българската разговорна реч. Книга 2. В. Търново, 1994, с. 28–40.

⁵ Относно синтактичните варианти, и по-точно словоредните, вж.: Йосифова, Р. Словоред на съгласуваното определение в книжовно-разговорната реч. – Ез. и лит., 1985, кн. 2; Йосифова, Р. Словоред на синтактичната група определямо – несъгласувано определение. – В: Славистични проучвания. В. Търново, 1993; Йосифова, Р. Словоредни варианти при подлога и сказуемото в книжовно-разговорната реч. – В: Лингвистични студии. В. Търново, 1994.

⁶ Русская разговорная речь, с. 31–34.

⁷ Бояджиев, Т. Фонетични и правописни дублети в книжовния език. – В: Проблеми на езиковата култура. С., 1980, с. 96.

⁸ Вж. и Руспинов, Р. Възможна ли е кодификация на нормите на книжовната разговорна реч? – В: Проблеми на българската разговорна реч. Книга 2. В. Търново, 1994, с. 21–27.

⁹ Това е въпрос на бъдещи изследвания.